

ЛАЗАР РАКИЋ

О ФРУШКОГОРСКИМ МАНАСТИРИМА

Сенама сина и супруге

Монтескије је рекао да су срећни народи који имају досадну историју, а Ламартин је српску историју сматрао толико узбудљивом да је треба опевати. Судбина фрушкогорских манастира и народа који их је подигао потврђује основаност наведених изрека.¹ Постоје многобројни радови који из различите области и на разне начине обухватају фрушкогорске манастире. У овом излагању ћемо покушати да што сажетије укажемо на најзначајније моменте о овим манастирима у историји српског народа.²

У увалама леполикe Фрушке горе, богате даровима природе, и човек се вековима исказивао даровима свог духа. То се најбоље види по бројним манастирима због којих неки писци Фрушкогорје називају трећа Света гора, после Атоске и Синајске, сматрајући да није случајан распоред ових светилишта на земљи, јер, наводно, одговара распореду неких сазвезђа на небу.³

У време када су по предању, легендама, али и поузданим изворима настали фрушкогорски манастири, Срем је припадао Угарској у коју се склањало избегло српско становништво већ после Косовске битке, а још масовније после пада српске Деспотовине (1459). Неколико година пре пада Деспотовине, деспот Бурџ Бранковић је добио одобрење од папе Николе V да у Угарској може подићи девет православних манастира. Избегли монаси из Србије затекли су у Фрушкој гори неколико порушених и напуштених католичких манастира које су обновили, али већ крајем XV и почетком XVI века граде се овде и православни манастири. Били су то заједнички домови за монахе, али и острва новог духовног завичаја изгнаног на-

¹ Овај рад је делимично сажето и измењено уводно предавање одржано на XVI Југословенском симпозијуму о настани историје у Зрењанину 27. августа 1991.

² Приказ историографије о фрушкогорским манастирима дали су Д. Медаковић у књизи *Манастир Шишатовац*, зборник радова, Београд 1989, 19—25, и В. Матић, *Архитектура фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1984, 11—16 (са опширним списком литературе).

³ У Новом Саду је децембра 1990. одржан симпозијум: *Фрушка гора — трећа Света гора*, на којем су поднели реферате Иринеј Буловић, Милорад Павић, Војислав Матић и други.

циона који у мору тубине налази уточиште за наду да због небеског царства има смисла подносити судбину и када је на земљи све изгубљено.⁴

У првој половини XVI века, у доба турског надирања у Угарску, страдали су и католички и православни манастири у Срему. Католички више нису ни обнављани, јер се католичко становништво углавном повукло из ових крајева. Обновљени српски манастири поново су страдали у аустро-турским ратовима крајем XVII и почетком XVIII века. Због овако бурне историје не поклапа се време оснивања са временом градње садашњих манастирских цркава. Од седамнаест фрушкогорских манастира (било их је знатно више) данас само осам манастирских цркава потиче из времена настанка манастира. Остале су подигнуте у XVIII и почетком XIX века, а све су обнављане у том периоду из којег имамо сачуване бакарорезе, цртеже и литографије о тадашњем њиховом изгледу.⁵

Након сеобе Срба под патријархом Арсенијем III (1690) и патријархом Арсенијем IV (1737), настаје прекретница у историји овог народа. Даровити људи из разних области стваралаштва пренели су из старе постојбине богато наслеђе византијско-српске цивилизације, а у новој средини и са новим друштвеним снагама укључили су се у токове савремене европске културе остварујући успелу синтезу старог и новог стваралаштва, што показују и фрушкогорски манастири. Бројни духовници, градитељи, преписивачи, зографи, сликари, резбари, кујунџије, створили су дела трајне вредности. Преко 250 експоната из ових манастира на изложби у Будимпешти (1896), поводом хиљадугодишњице мађарске државности, привукло је пажњу бројних посетилаца из разних европских земаља.⁶

*
* *

У изворном смислу светосавље је „Православље српског стила и искуства” (Јустин Поповић), а не синтеза православља

⁴ Подробније: М. Данић, *Средњевековни Срем*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду књ. IV, св. 1/1931; Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939; С. Бирковић, *Српски живаљ на новом огњишту*, *Последњи Бранковићи*, *Последњи деспоти*, Историја српског народа II, Београд 1982.

⁵ Подробније: В. Чубриловић, *Српска православна црква под Турцима од XV до XIX века*, Београд 1960; Б. Бурђев, *Улога цркве у историји српског народа*, Сарајево 1964; О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пење патријаршије до 1683*, Београд 1984; В. Матић, *Архитектура фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1984; В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд 1986; О. Зиројевић, *Поседи фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1992.

⁶ Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971; Исти, *Ризнице фрушкогорских манастира*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 19, Нови Сад 1983; М. Јовановић, *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*, Београд 1987; Д. Давидов, *Стилски преображај фрушкогорских манастира*, Манастир Шишатовац, зборник радова, Београд 1989.

и српског национализма како га и данас неки схватају и тиме деградирају на ниво „племенске, паганске религије“. Светосавље је чувано и развијано у свим фрушкогорским манастирима, посебно у Кувездину, који је посвећен Светом Сави, и Јаску, у којем су чуване мошти последњег Немањића Уроша, Душановог сина.⁷ Светосавски култ је и у Фрушкогорју највише утврђивао Србе у њиховом имену и постојању. У неколико новијих радова, без навођења примарних извора, цитиране су речи Светог Саве које је наводно рекао игуману Жиче Иринеју: „Исток је мислио да смо Запад, а Запад да смо Исток... А ми смо Срби судбином предодређени да будемо Исток на Западу и Запад на Истоку и да признајемо изнад себе само небески Јерусалим, а на земљи — никога.“⁸ Али и по речима владике Николоја Велимировића у светом Сави су „Исток и Запад сједињени кроз хармонију која задивљује.“⁹ То је још у XVII веку на свој начин рекао и католички бискуп Иван Томко Мрнавић: „Кад су поједини народи били раздвојени и несложни... због различитог обреда грчког, латинског, илирског, и свађали се, Сава се тако међу њима држао хришћанском сношљивошћу да је душе свих тих различитих племена придобио за љубав једнина и дружина.“¹⁰ Распростирањем светосавског култа северно од Саве до Дунава, Срби су се и овим просторима враћали свему што их је у прошлости одржавало у отпору према туђину у чему су и фрушкогорски манастири имали значајну улогу.

Иако се раније сматрало да је Свети Сава као школски патрон први пут слављен у Земуну 1812. године, Милорад Павић је доказао да је Свети Сава већ 1735. сматран школским светитељем у Српсколатинској школи у Сремским Карловцима, што је вероватно у вези са светосавским култом у фрушкогорским манастирима које су чешће походили наставници и ученици ове школе.¹¹ Тако је богата традиција светосавског

⁷ Подробије: Б. Стрика, *Српске задужбине фрушкогорски манастири*, Загреб 1927; Ј. Мирковић, *Старине фрушкогорских манастира*, Београд 1931; Епископ Николај, *Национализам Светог Саве*, Београд 1935; А. Манојловић, *Српски манастири у Фрушкој гори*, Сремски Карловци 1937; О. Милановић-Јовић — П. Момировић, *Фрушкогорски манастири*, Нови Сад 1975; Б. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Диселдорф 1978; М. Црњански, *Свети Сава*, Шабац 1988; М. Бећковић, *Служба Светом Сави*, Шабац 1988; Р. Сјомовић, *Свети Сава — први српски просветитељ*, Београд 1990.

⁸ Ж. Гавриловић, *Улога српске православне цркве...*, Писац, Нови Сад бр. 14, 25. II 1991, 26—27. — Академик Сима Ђирковић ме је упозорио да у примарним изворима нема наведених речи Светог Саве. Захваљујем се академику Ђирковићу на овом упозорењу.

⁹ Према Б. Слијепчевићу, нав. дело, 138.

¹⁰ Исто, 324.

¹¹ М. Павић, *Лик Светог Саве у српској књижевности XVIII века, Сава Немањић — Свети Сава, историја и предање*, (зборник радова), Београд, 979, 424—425. У истој књизи: В. Бурић, *Лик Светог Саве у књижевности*, 223—230.

духовног живота и државе Немањића пренета из Србије и у Фрушкогорје, а не изневеривши своје корене успешно је прилагођавана новим условима живота.

*
* * *

Мошти светитеља и историјски знаменитих личности имале су изузетан значај у духовном животу Срба, што можда није разумљиво народима који нису, као Срби, имали судбину да у бројним изгнанствима пробовима обележавају прећени пут, а најзначајније мртве носе собом и када ништа друго нису имали да понесу. Култ светитеља је имао саборну, препородитељску моћ у народу лишеном своје државе, земље и слободе, а који се као дошљак, странац и туђинац грчевито држао симбола што снаже веру и наду да има смисла подносити судбину и поред толико патњи и пораза.¹² Мошти краља Стевана Првовенчаног биле су у манастиру Фенеку, цара Уроша у Јаску, а кнеза Лазара у сремској Раваници (Врднику). У Крушедолу су сахрањени патријарх Арсеније III Чарнојевић, Арсеније IV Јовановић, митрополити Исаије Баковић, Вићентије Поповић, Петар Јовановић, владика Никанор Милентијевић, проф Борбе Бранковић, војвода Стеван Шуљкицац, кнегиња Љубица Обреновић и краљ Милан Обреновић.¹³ Мошти сремских Бранковића, утемељивача неколико фрушкогорских манастира, дале су им значај саборског места које „непрекидно подсећа на последњи чин средњовековне српске трагедије.“¹⁴ Јован Дучић је забележио да су Срби на зидовима манастира сачували ликове својих владара од настанка до пропасти српске државе, али и мошти већине тих владара, што је утицало на очување историјске и националне свести.¹⁵ За разумевање духовног живота Срба важно је још напоменути да су мошти лица проглашених за светитеље постале окосница једне нове књижевности настале у манастирима, јер су о њима писане црквене службе и похвалне песме. Због свега тога је умни катихета карловачке Богословије Григорије Микић појаву књиге *Фрушкогорски манастири* од Бошка Стрике (1927) поздравио речима: „Јер да нас нису чували мртви цар Лазар, Урош, Стеван и деспоти са својим задужбинама, можда се не би имао ко ослобађати у овим крајевима.“¹⁶

*
* * *

Фрушкогорски калугери су ходочастили у Јерусалим, Свету гору и Русију, боравили тамо и враћали се надахнути но-

¹² Амф. Радовић, *Социјално-културно и просветно значење шишатовачког општежића*, Манастир Шишатовач, 60.

¹³ Ови подаци су наведени у бројним радовима о фрушкогорским манастирима, а најопширније код Б. Стрике, *нав. дело*, 67—76.

¹⁴ Р. Самарџић, *Фрушкогорски манастири у српској историји*, Манастир Шишатовач, 12—13.

¹⁵ *Писац*, лист Књижевне заједнице Новог Сада, бр. 14, 25. II 1991, 28.

¹⁶ Б. Стрика, *нав. дело*, 6.

вим утицајима и вредним даровима, нарочито из Русије. Московски кнез Василије Иванович, отац Ивана Грозног, послао је богате дарове за градњу садашње цркве (сеоске) у Крушедолу, некадашњем женском манастиру у којем је итуманија била мајка Ангелина, супруга деспота Стефана Бранковића, а мати деспота Борба и Јована (Борбе у монаштву Максим). И руски цар Иван Грозни, свестан делимитично српског порекла (према Дејану Медаковићу малом Ивану је баба по мајци, Ана Јакшић, „девала српске успаванке“), помогао је манастире Хиландар и Милешево. Сребрни пехар Ивана Грозног дарован Милешевцима, калугери су пренели у фрушкогорски манастир Кувеждин. Није случајно и што се у Архангелском сабору у Москви, где је сахрањен Иван Грозни, на стубу поред његове гробнице налазе фреске Стевана Немање, Светог Саве и кнеза Лазара. Са даровима из Русије стизао је и утицај руског православља у уметности и књижевности. То је у духу онога што Достојевски каже да је задатак Русије да делује на мирењу европске противречности, да покаже порекло европске туге и своје руске душе и каже завршну реч опште хармоније у сагласности свих народа по закону Јеванђеља.

Не може се порећи ни изванредан исламски утицај који неки историчари уметности виде, на пример, у манастиру Ново Хопово где је у стилским облицима остварено складно сажимање византијско-српских, исламских и европских утицаја у хармонично обликовану целину.

*
* *
*

По Новозаветном одређењу цркви је намењена улога да буде „со земље и светлост света“, а по Јовану Златоустом за истинског верника тражење уточишта у манастиру је исто што и припрема одласка са земље на небо. У манастиру човеково разорено биће молитвом, кајањем, испаштањем чезне за искушењем и избављењем у коначном уточишту у вечности. У том смислу манастир је заједнички дом за људе истих духовних потреба. Али су тамо, удесом судбине, налазили уточиште не само монаси, него и многи убоги, усамљени, избеглице, ратна сирочад и други несрећници. И том хуманитарном мисијом манастири су стицали углед у народу. Из *Описа српских фрушкогорских манастира 1753. године*, који је објавио Димитрије Руварац, сазнајемо да је у њима било калугера из свих крајева где су живели Срби. Тако су манастири духовно повезивали сународнике у маличној земљи и у туђини. Само у Хопову од укупно двадесет и шест калугера, по двојица су били из Срема, Бачке, Славоније, Београда и Ниша, а по један из Турске (Пирота), Лије, Босне, Грчке и Црне Горе. Међу слугама, прњаворцима и баџима било их је из Лије,

Далмације, „Хугарије“, Ердеља, Србије, Македоније, Босне и Украјине.¹⁹ А „као што је човек сложен од душе и тела, тако је и манастир сложен од литургије и грађевине“, и овде, у „бегству од света“, у установи где нема порођаја него само умирања, налазе се места заједништва која су истовремено центри великих културних препућа и достигнућа.²⁰ А где год постоје наши манастири, забележио је Милош Црњански, има и наше прошлости, наше историје, наше државе. Цркве наше и звона њина тачно и непобитно кажу докле је наш народ допирао и земљу крвљу својом заливао.²¹

*
* * *

Српска православна црква у Хабзбуршкој монархији као једина организована верско национална установа, била је духовно и морално вођство народа. После укидања Пећке патријаршије (1766), Карловачка митрополија, којој су припадале и фрушкогорски манастири (једно време најбоље уређени део Митрополије), постаје и значајан политички и социјални чинилац са важном улогом у националном препороду Срба. Канонизацијом светаца реформисан је календар што је имало далекосежних последица. О томе на нов начин пише Милорад Екмечић у својој монументалној синтези *Стварање Југославије 1780—1918*. Када је 1787. године коначно утврђено да ће Срби имати годишње свега осамдесет и један нерадни празник (рачунајући и 52 недеља), уместо дотадашњих сто седамдесет нерадних празника (католици су тада имали свега 63 таква празника), то више није био исти народ са дотадашњим радним временом и навикама. Тако је црква извршила осавремењавање традиционалног патријархалног друштва и много допринела да се лакше прилагоди модерним европским токовима, захтевима новог грађанског света. „Свечи су тихо спровели социјалну револуцију у српском народу и традиционалном друштву уопште“, закључује Екмечић.²²

*
* * *

Истини за вољу треба рећи да је за манастире везано и низ негативних појава, али и то је карактеристично у животу Срба. Половином XVIII века митрополит Павле Ненадовић је

¹⁷ Р. Гајић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939, 342; К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 407; С. Ђирковић, *Средњи век*, Војводина знаменитости и лепоте, Београд 1968, 223.

¹⁸ О. Милановић-Јовић — П. Момировић, *нав. дело*, 51—52.

¹⁹ Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753*, Сремски Карловци 1903, 221—258.

²⁰ Амф. Радовић, *нав. дело*.

²¹ М. Црњански, *О Банату и о Банаћанима*, Нови Сад 1989, 105.

²² М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790—1918 I*, Београд 1989, 37—41.

увођењем општежитија (киновије) наишао на жестоки отпор овој реформи у начину живота калуђера. У Хопову је тада постојао затвор за преступнике међу монасима и свештеницима. О јатаковању монаха са хајдучима, скривању плена по манастирима, као и другим негативним појавама, има много података у старијој и новијој научној литератури.²³ Цео комплекс „манастирског питања“, око којег се често водила жестока борба у органима и установама народно црквене аутономије, слабио је националну енергију у борби за очување свог бића у туђинској држави. Исто се дешавало и у борби око *Манастирске уредбе* која је предвиђала рационалну и целисходнију управу и коришћење имовине манастира.²⁴

*
* * *

Русо и Волтер су на сличан начин изрекли мисао да лепоту манастира може осетити и атеиста само ако има смисла да осети лепо и узвишено, а наш Иво Андрић каже да „Уметност и воља за отпором побеђују свако зло, па и саму смрт.“ Ове изреке потврђују и фрушкогорски манастири. Јер ликовне вредности у њима у архитектури, сликарству и примењеној уметности, представљају основни фонд српске барокне културе. Грађевине, фреске, иконе, књиге, минијатуре, граверска дела, радови у металу, дрвету и тканини, поред уметничке вредности, имају и вредност специфичног историјског извора о деловању даровитих предака у овим областима стваралаштва.²⁵ На пример, ванредно је лепо и технички савршено изведена црква манастира Ново Хопово, можда најлепшег сакралног споменика XVI века на овом тлу. Крушедол је најлепша и најбогатија ризница сликарских радова у фрушкогорским манастирима у којој се могу видети изузетно вредни остаци фреско сликарства средњевековне Србије и најсмилији изрази нових схватања европске уметности.²⁶ Аутор овог рада не може да на овом месту не спомене и своју импресију пред иконостасом манастира Крушедола. Увек би се на том месту сетио записа на икони манастира Богородице Љевишке у Призрену: „Зеница ока мог гњездо је лепоте твоје“, као и стихова древног персијског песника „Зеница ока мога теби је гњездо (Почасти нас уласком) Ово је кућа твоја.“

²³ Т. Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, Нови Сад 1907; Сл. Гавриловић, *Хајдучија у Срему у XVIII и XIX веку*, Београд 1986.

²⁴ Л. Ракић, *Манастирска уредба (1908)*, Зборник Матице српске за историју 27/1983.

²⁵ Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971; Исти, *Ризнице фрушкогорских манастира*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 19/1983.

²⁶ В. Петровић — М. Капанин, *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 27; О. Милановић-Јовић — П. Момировић, *нав. дело*, 19—20, 51—55. Види: О. Микић — Л. Шелмић, *Мајстори прелазног стила*, Нови Сад 1981.

Лепоти фрушкогорских манастира много су допринели својим делима сликари Захарије Орфелин, Теодор Крачун, Арса Годоровић, Димитрије Аврамовић, Димитрије Бачевић, Павле Симић, Урош Предић и други. И опрема књига, као и саме књиге, велике су вредности. Корице су често украшене ликовима од кованог сребра. Чувени златар, Петар Смедеревац, окувао је и крушедолско *Јеванђеље* (око 1540). Најлепши су ћивоти, мали ковчези за освећени хлеб, у облику цркве. У ризницама фрушкогорских манастира сачувани су и многе друге драгоцености донете из Србије, а са новоствореним у овим крајевима успостављен је континуитет у српској култури. Ризнице су сачувале епохе умирућег српског феудализма и рабање новог света којем је трабанство дало основно обележје.²⁷

Једно време фрушкогорски манастири су били средиште духовног живота српског народа у целини, жариште писмености, књижевности, уметности. Овде је продужена преписивачка и богоугодна књижевност, донета из Србије. Рачани су наставили плодотворно деловање. Препис *Душановог закона* извршен је у манастиру Раковцу (1700), први српски путопис, са пута у Јерусалим, од Јеротија Рачанина настао је у Великој Ремети (1704), а први српски стихови у овим крајевима су они у *Крушедолском стихослову* (1717). И биографије које чине „гордост и славу“ у старој српској књижевности неговане су и у фрушкогорским манастирима. У тим делима је очигледна тежња „да се нове прилике и страдања вежу за стару славу и боље дане.“ У похвалном слову Стефану и Ангелини Бранковић, као и њиховим синовима, моли се за спас свог народа, а сав „народ српски“ да прославиља духовну победу својих светитеља и заштитника. Духовно трајање је извор самосвести и поуздања народа у будућност, а Симеон и Свети Сава су присутни у свим овим списима.²⁸

Најбогатија библиотека била је у манастиру Крушедолу која је имала скоро сва дела класичне византијске књижевности (*Роман о Варлааму и Јоасафу*, *Хронику Борћа Хамартола*, *Хронику Јована Зонаре*, *Синтагму Матије Властара*), као и мноштво других вредних и скупоцених књига.²⁹ Хопово је у XVI веку било значајан културни центар српског народа у целини. Протестантски проповедник Стефан Герлах забележио је у повратку из Цариграда (1573) да Срби у Београду немају

²⁷ В. Петровић — М. Кашанин, *нав. дело*, 67, 76—125; Р. Грујић, *нав. дело*, 366; В. Матић, *Архитектура фрушкогорских манастира*, 30; Д. Медаковић, *Ризнице фрушкогорских манастира*, 147.

²⁸ Б. Стрика, *нав. дело*, 88; М. Лесковац, *Српска књижевност у Војводини до Велике сеобе*, Војводина I, Нови Сад 1939, 432—434.

²⁹ М. Лесковац, *нав. дело*, 429.

школе већ долазе на учење у Хопово. У овом манастиру била је неко време и резиденција београдско-сремских митрополи-та.³⁰ У фрушкогорским манастирима делали су писци који су оставили значајног трага у култури свог народа: Доситеј Обрадовић, Лукијан Мушицки, Платон Атанацковић, Никанор Грујић, Иларион Руварац. У Крушедолу су у „горкој улози манастирског тозбеника“ боравили, не у исто време Лаза Костић и Бура Јакшић. Лаза Костић је овде испевао песму *Госпођици Ленки Дунђерској*, а Бура Јакшић песму *Искушеник*.

Велики научник Ватрослав Јагић је ипак претерао оценом да је бекство Доситеја Обрадовића из Хопова „за српску књижевност исто што и бекство Мухамеда из Меке у Медину“, али остаје оцена другог научника да српска средњовековна књижевност почиње бекством Растка Немањића у манастир, а завршава се бекством Доситеја Обрадовића из манастира. Јован Скерлић је с правом тврдио да све оно што је Доситеј прочитао у Хопову имало је великог утицаја на његов даљи духовни развој. А за Доситеја књиге су биле „предраги и непроцењиви небески дар.“ Известан Доситејев антиклерикализам, толико карактеристичан за век рационализма у којем је формирао своје погледе, потиче из његовог монашког искуства у Хопову. Али Доситеј није био против манастира као духовних средишта, него онога што је у њима било у нескладу са изворним хришћанством, светосављем и здравом људском разумом, а неутажива жеђ за новим знањем била је основни разлог одласка из Хопова. У сваком случају знамо колико је голем Доситејев допринос култури српског народа.³¹

У Шишатовцу је архимандрит био Лукијан Мушицки и овде испевао *Глас харфе шишатовачке*, а Вук Караџић је од Филипа Вишњића и Тешана Подруговића забележио неке од најлепших народних песама (*Књезева вечера*, *Почетак буне на дахије*). Научници Павле Јосиф Шафарик и Франа Миклошич су истраживали у овом манастиру, а Миклошич је и објавио *Шишатовачки апостол*.³²

У Гргетегу је дуго био (1874—1905) архимандрит учени Иларион Руварац, утемељивач научно критичке школе у српској историографији. У овом манастиру је написао своје најзначајније радове. „И лист твој, оче, не отпаде... Синова твојих синови“ славе те као великог посленика у нашој историјској науци. Тако је речима средњовековног биографа Теодо-

³⁰ Подробније: Т. Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, Нови Сад 1907.
³¹ Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд 1953, 70—84. Доситејево монашко искуство је основна грађа за његово дело *Живот и прикљученија*. У том делу су реално приказане прилике у Хопову.

³² У зборнику радова *Манастир Шишатовца*, Београд 1989, свестрано је обрађена ова тема.

³³ *Зборник за друштвене науке Матице српске* 13—14/1956, 207. — У *Зборнику Матице српске за ликовне уметности* 24/1988, објављено је петнаест нових радова о Гргетегу.

сија историчар Борбе Сп. Радојичић завршио свој рад о Руварчевом месту у српској историографији.³³

У порти манастира Беочина сахрањен је песник Јован Грчић Миленко, а на надгробној плочи уклесани су Змајеви стихови: „Ево ти горе, ево (Којој си слатко пево) Сад ти славуји поје...“ У књизи *Српски манастири и поетска реч*, сабране су песме о нашим манастирима које сведоче о трајном присуству ових светилишта у свести народа. Поред бисера из наше усмене поезије, заступљени су и савремени песници чије песме су у самим врховима наше књижевности.³⁴

*
* *

На фрушкогорским манастирима су се одражавале све значајније промене кроз које је пролазио српски народ. Већ смо споменули страдање ових манастира у доба хришћанско-турских ратова. У Крушедолу су одржана прва три народно црквена сабора након Велике сеобе Срба (1690). Ту је и основана Крушедолска митрополија чије је седиште 1713. пренето у Карловце и од тада се звала Карловачка митрополија. Она ће постојати све до стварања прве заједничке југословенске државе и имати врло значајну улогу у очувању верског и националног бића Срба у Угарској.³⁵

У време Првог српског устанка помоћ устаницима је стизала посредством неких фрушкогорских манастира, нарочито Фенека, тада главне везе између Војводине и Шумадије. Као одјек тог устанка и у Срему је избила побуна против аустријских власти (Тицанова буна 1807). Устаници су се утаборили код манастира Раванице, али је побуна брзо угушена. Након слома Првог српског устанка Караборбе је извесно време боравио у Фенеку, а у околини неколико других вођа устанка. Фрушкогорски манастири су пружали тада помоћ избеглицама из Србије.³⁶

У револуцији 1848—1849. Срби и Хрвати су били на истој страни, али да би због неких спорних питања спречио раздор између њих, патријарх Јосиф Рајачић је упутио окружницу (августа 1848) свим истоверницима, а која је стигла и у фрушкогорске манастире. Из опширне окружнице, која има антолозијску вредност, наводимо само две реченице: „И зато ја

³⁴ *Српски манастири и поетска реч*, Земун 1980. Види: А. Лебл, *Беочинска каја*, Нови Сад 1959.

³⁵ А. Ивић, *Историјски преглед Српске православне митрополије карловачке*, Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905, Сремски Карловци 1910, 1—64; Л. Ракић, *Српска црквено-школска аутономија у Угарској...*, Историјски часопис, Књ. XXXVII, Београд 1990, 139—148.

³⁶ Подробно: С. Гавриловић, *Војводина и Србија у време првог устанка*, Нови Сад 1974.

као Патријарх и као Управитељ народа најстрожије забрањујем свако насртање на браћу римске вере... и заповедам као отац и власт свима да браћу исту у љубави предусретате, да с њима у миру и слогџ живите. Та није ли општи душманин пред вратима куће наше?"³⁷

И само постојање фрушкогорских манастира у свести потомака избеглих из Србије је повезано са судбином народа у расејању након пораза на Косову који је и овде, као накнада за све што је изгубљено, слављен као морална победа. Отуда су и сви фрушкогорски манастири били стално чувари косовске етике и отуда су видовданске прославе, посебно у Раваници (где су били мошти кнеза Лазара), сваке године, поред црквеног празника, имале и обележје масовне родољубиве манифестације. На тим саборима, после свечане литургије, слушане су беседе, а гуслари призивали славну прошлост која се у нелепој садашњости чинила вреднијом и достојанственијом. За одржавање прославе петстогодишњице Косовске битке (1889) вршене су дуге припреме, али су је власти забраниле да се не извргне у антидржавну демонстрацију Срба. Дозвољена је само литургија у цркви, без парастоса косовским јунацима. Али после литургије десила се потресна сцена: Око манастира спонтано се формирао хор од преко десет хиљада учесника прославе који су клечећи на коленима појали *Со свјатими у покој и Вечнаја памјат*. У тим тренуцима као да је све било у неком циновском храму у којем је Фрушка гора олтар, манастири у њој иконе, а кров храма небо изнад Раванице. Пред овом сценом није био равнодушан ни полицијски извештач свативши да се тај јединствени хор народа, на коленима с молитвом, тог тренутка величанствено уздигао пред својом историјом. Био је то колективни занос, можда и несвесно изражено косовско опредељење о којем је писац Зоран Мишић забележио: „То је љубав која остаје и када више нема љубавника, лепота која зрачи и када су нестали њени неимари, сан који обасјава јаву и када су у пламеном лету изгорели сањари... то су она вечна сазвезђа Лазаревог небеског царства." У сваком случају фрушкогорски манастири су и на овај начин чували слободарске традиције српског народа.³⁸

Почетком Првог светског рата, после привременог продора јединица српске војске у Срем, и одушевљења код српског становништва, аустроугарски генерал Оскар Поћорек је обавестио своју врховну команду да је српско становништво у овим крајевима „апсолутно непријатељски расположено. Стога је почела одмазда над Србима. Само код манастира Фенека стрељано је око стотину људи, манастир оскрнављен, архива

³⁷ Окружницу патријарха Рајачића први је објавио Василије Крстић у *Књижевним новинама* (1888).

³⁸ Л. Ракић, *Обележавање петстогодишњице косовски битке у Војводини* (1889), Зборник Матице српске за историју 40/1989, 7—23.

запаљена, а неке старе књиге уништене или нагореле бачене на сметлиште.³⁹ Поводом овакве судбине књиге, коју су доживљавале у ратовима и библиотеке фрушкогорских манастира, Милан Кашанин је забележио речи за памћење:

„Ова књига, пожутела и мрљама посута, коју су очували наши стари и нама је предали, писана је у време када у земљама српским није било светлости. Она је настала у эле дане, за крвавих ратова и мрачних буна, у хладној соби, поред жишња, да као фар светли у глувој ноћи и да буде знано свима каква је дивна наша земља кад није у мраку... Васкрсла прошлост не даје живота умрлим већ живим. Ову књигу, раскидану и на сметилиште бацану, очували су видовити, који нису умели читати, а сви знали и шаптали шта стоји у њој. Нељуди су убили њеног писца, али нису утрнули светлост која из његовог сна обасјава његове потомке.”⁴⁰

Слична судбина је задесила и Симонидине очи у Грачаници. А те ископане очи једном савременом песнику се чине као далеко угашене звезде, али које ипак зраче светлост. А када је реч о таквој светлости, невидљивој а делује као унутрашње озарење, не можемо да се не сетимо речи из *Молитве на језеру* од Николаја Велимировића:

„Просуо си светлост по мраку, Господе, и призашле су боје и облици. Наднео си се лицем својим над бездан... и бездан се мучи да у сенкама изрази лепоту лица Твога. Како Те бездан сања, онако Те све ствари казују...”

После Првог светског рата, на дан манастирске славе, посетио је Фенек тадашњи охридски владика Николај Велимировић са енглеским свештеником Џоном Дагласом. Гост из Енглеске је покљонио манастиру звоно са угравираном посетом: „У славу Бога и част храброг српског народа прилажем манастиру Свете Петке у Фенеку. Џон Даглас из Лондона 1923. године.”⁴¹

И током Другог светског рата фрушкогорски манастири су тешко страдали. Манастирска имовина је пренета у власништво Независне Државе Хрватске, а у конацима манастира су смештене усташке јединице. Сви манастири су опљачкани, а поједини доживели тешка разарања. Основан је Уред за ру-

³⁹ Б. Стрика, *нав. дело*, 176—178; *Историја српског народа* VI-2, Београд 1983, 45—48; Л. Ракић, *Јаша Томић* (1856—1922), Нови Сад 1986, 273—277.

⁴⁰ М. Кашанин, *Стари рукописи*, *Летопис Матице српске*, Децембар 1975, 565.

⁴¹ Б. Стрика, *нав. дело*, 179.

шење православних цркава.⁴² На крају рата у рушевинама су биле цркве и конаци, или само конаци, ових манастира: Старог Хопова, Новог Хопова, Велике Ремете, Мале Ремете, Кувездина, Бишће, Раковца, Гргетега и Бешенова. За разумевање овог злочина треба навести речи Мила Будака, усташког министра богоштовља и наставе НДХ, да ће фрушкогорски манастири „као темељи међашњих српства до темеља бити разрушени“ (подвукао Ј. Р.). Тако је усташки министар дао тачну и најсажетију оцену значаја ових манастира у историји српског народа и најавио каква их судбина због тога очекује.⁴³ А на саслушању заробљеног немачког генерала Лера он је изјавио да му је лично Хитлер наредио да се при бомбардовању Београда уништи Народна библиотека зато што је у њој „сачувано оно што је вековима чинило културни идентитет народа“. Поред тога, Хитлер је наредио да се у Србији уништи интелигенција, обезглави православна црква и њено монаштво „зато што су манастири кроз векове били персонална управа српског народа и доказ његовог битисања на тим просторима.“⁴⁴

Када је реч о злочину према фрушкогорским манастирима у НДХ, дужни смо да и на овом месту са дубоким поштовањем и захвалношћу наведемо имена Хрвата др Владимира Ткалчића и др Ивана Баха, историчаре уметности из Загреба, који су 1941. организовали спасавање драгоцености српске цркве. Из Патријаршијског двора и Саборне цркве у Сремским Карловцима, као и из фрушкогорских манастира, колико су могли и стигли, склонили су у загребачки Музеј за уметност и обрт драгоцене иконе, портрете, књиге, сасуде, гравире, брижљиво их чували, а после рата све предали српској Патријаршији у Београду.⁴⁵

Неки манастири нису поштеђени ни после ослобођења у доба изградње на начин оног деструктивног „јуришца на небо“, иако општецивизацијско искуство казује да је сваки насилни покушај стварања раја на земљи претварао земљу у пакао. У тој „изградњи“ настављена је разградња неких у рату разорених манастира развлачењем грађевинског материјала за подизање задружних домова и земљорадничких задруга.⁴⁶

Многа зла Срби су сами себи учинили и зато им нико није крив. Увиђање своје кривице за сопствене поразе, помоћиће сазнању да нам прошлост није увек и у свему била светла и славна. Узимајући у том смислу у обзир прошлост, садашњост и будућност, Добрица Ђосић закључује да „У тој духовној целовитости где су православље, косовски мит и

⁴² В. Новак, *Magnum crimen*, Београд 1989, 694.

⁴³ Д. Давидов, *Огрешења*, Шабац 1986, 13.

⁴⁴ *Календар Српске православне патријаршије*, Београд 1991, 54.

⁴⁵ В. Новак, *нав. дело*, 693; Д. Давидов, *нав. дело*, 97—124.

⁴⁶ Д. Давидов, *нав. дело*, 43—48, 59, 98.

слободарске традиције до сада биле језгро српске духовности, развијаће се нова духовност, нове вредности и садржаји свељудске узајамности која ће настајати са универзалним саобраћајем и слободом људске личности.⁴⁷

На крају можемо закључити да је тенега српског националног бића кроз историју била повезана са Српском православном црквом. Све значајне промене које су се десиле у историји српског народа одразиле су се и у његовој цркви. Утемељена на светосављу, црква је имала важну улогу у средњовековној српској држави, а још значајнију после пропасти те државе када настају фрушкогорски манастири. Ови манастири су наставили да чување традиција српске државности, духовности народа, његове моралне и историјске свести, националног бића у целини. Сва остварења у уметности, књижевности, науци и грађевинарству у овим манастирима чине обележје српског народа, ниво његовог цивилизацијског достигнућа, али и његове виталности, истрајности и непокорности злу, као и сталну спремност на обнављање живота који је негде и по неколико пута полазио од пепелишта.

*
* *

Живимо у веома драматичном времену у којем су силе разарања снажније од сила стварања, а наше постојање сваког тренутка може бити претворено у камену пустош. Још је енглески песник Томас Худ (1799—1845) у песми *Последњи човек* слутио апокалиптично уништење света 2001. године. Али остао је на земљи само један човек који очајно вапи за друштвом макар једног — пса: „Кад би ми најбеднији пас лизнуо руку/Заволео бих га као мало дете...” Распала се држава за коју се говорило да је остварење вековног сна југословенских народа. На друмовима су дуге колоне избеглица са својих огњишта. „А око изгубиш свој дом, где ћеш наћи утеху”, питао се још у древној Хелаци писац трагедија Еврипид. Али наше време је толико богато несрећама да се многи људи и у свом дому осећају као да су у духовном изнанству. Постоји нада да ће разум ипак надвладати, а све док постоји нада ни порази нису коначни. Јер ни најмрачнија времена никада нису без некое светла које обасјава пут спасењу, каже египатски нобеловац Нагиб Махфуз. Али ако јахачи апокалипсе пројезде и Фрушкогорјем а манастире претворе у рушевине, остаје нада да о њима има већ много трага у бројним књигама, а сачувана књига је најтрајнији споменик. И мисао у њој увек има потомство ако служи свељудским потребама. У том смислу су и фрушкогорски манастири књиге, само ако знамо и хоћемо да их читамо.

⁴⁷ Политика, 27. јул 1991.

Zusammenfassung**DIE KLÖSTER VON FRUŠKA GORA IN DER GESCHICHTE
DES SERBISCHEN VOLKS**

Lazar Rakić

Die Genese des serbischen Nationalwesens war durch die Geschichte mit der Serbischen Orthodoxen Kirche eng verbunden. In einem Zeitraum von über vier Jahrhunderte haben sich alle bedeutenden Änderungen, die in der Geschichte des serbischen Volks geschahen, auch im Leben der Klöster von Fruška Gora reflektiert. Auf der Orthodoxie gegründet, hatte die Kirche eine wichtige Rolle im mittelalterlichen serbischen Staat, gespielt und eine noch wichtigere nach dem Untergang dieses Staates als auch die Klöster in der Fruška Gora entstehen. Diese Klöster waren Hüter der Tradition des serbischen Staatswesens, der Geistigkeit des Volkes, seines moralen und geschichtlichen Bewusstseins, Hüter des gesamten nationalen Wesens. Sämtliche Verwirklichungen in der Kunst, Literatur und Wissenschaft in diesen Klöstern bilden das Kennzeichen des serbischen Volkes, das Niveau seiner Erreichungen auf dem Gebiet der Zivilisation, aber auch seine Vitalität, Beharrlichkeit und Widerspenstigkeit dem Bösen gegenüber, als auch eine aussergewöhnliche Fähigkeit zur Erneuerung des Lebens, welches im Laufe einiger Jahrhunderte mehrmals aus der Asche erstand.